

ΧΡΟΝΙΚΑ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Τομές και συνέχειες
στην έλληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση.

Α' ΔΙΕΘΝΕΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
(Αθήνα 15—17 Σεπτεμβρίου 1988)

Υ Π Ο
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΔΗΜ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, Δρ. Θ.

I

Από 15-17 Σεπτεμβρίου 1988 συνήλθε στην Αθήνα το Α' Διεθνές Βυζαντινολογικό Συμπόσιο με θέμα «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην έλληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», το οποίο οργανώθηκε με πρωτοβουλία του «Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν» τοῦ ἁ' Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν».

Τὴν ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συμποσίου ἀποτελέσαν: ἡ κυρία Χρύσα Μάλτεζου, καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης καὶ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, ὡς πρόεδρος· ὁ κ. Λεωνίδα Μαυρομαμάτης, ἐρευνητὴς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, ὡς ἀντιπρόεδρος· ἡ κυρία Χριστίνα Ἀγγελίδη, ἐρευνητριά στὸ ἴδιο Κέντρο, ὡς γραμματεὺς· ὁ κ. Στέλιος Λαμπάκης, ἐρευνητὴς στὸ αὐτὸ Κέντρο, ὡς ταμίας καὶ οἱ κ. κ. Ἡλίας Ἀναγνωστάκης καὶ Πάρης Γουναρίδης, ἐρευνητὲς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ ὁ κ. Σπύρος Τρωϊάνος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὡς μέλη.

II

Οἱ ἐργασίες τοῦ Α' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συμποσίου «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην έλληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση» διεξήχθησαν στὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ ἁ' Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν» (δδ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Ἀθήνα).

Κατὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συμποσίου προσφώνησε τοὺς συνέδρους ἡ πρόεδρος τοῦ Συμποσίου κυρία Χρύσα Μάλτεζου, ἡ ὁποία τόνισε, πῶς τὸ Συμπόσιο αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴν ἀμέριστη ὕλική συμπαράσταση τοῦ ἁ' Ἰδρo-

ματος Ἰωάννου Φ. Κωστοπούλου», τῶν Τραπεζῶν τῆς Ἑλλάδος: Ἐθνικῆς, Ἐμπορικῆς καὶ Ἀγροτικῆς, τοῦ Ὑπουργείου Βιομηχανίας - Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας καὶ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, φορεῖς πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέφρασε τὶς θερμὲς εὐχαριστίες τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμποσίου. Ἀκολούθως χαιρετισμὸς πρὸς τοὺς συνέδρους ἀπηύθυναν καὶ εὐχῆθησαν ἐπιτυχία τοῦ Συμποσίου: ὁ Ἰπρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἀἰθιτικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν κ. Νικόλαος Ἀθανασιάδης, καθηγητῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου, ὁ Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν κ. Κωνστ. Ἀλαβᾶνος, ὁ κ. Μανόλης Χατζηδάκης, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐκ μέρους τῶν ξένων συνέδρων ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου κ. Robert Browning.

Μετὰ τοὺς χαιρετισμοὺς ἔλαβε τὸ λόγο καὶ πάλι ἡ πρόεδρος τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμποσίου κυρία Χρύσα Μαλτέζου καὶ ἀνέγνωσε τὴν εἰσηγητικὴν στὸ Συμπόσιο ὁμιλίαν τῆς: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. (Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση): *Status quaestionis*.

Ἡ κυρία Μαλτέζου μὲ ἀφορμὴ τῆς θέσης τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου ὅτι: «ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῆ, ποικίλην, εὐφορον πολλὰκις, τὴν ὅποιαν ὅμως διερχόμεθα ἐν νυκτί, ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνοτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ οὐδὲν διακρίνομεν τὰς φυσικὰς αὐτῆς ιδιότητας, ἢ ἀσαφεῖς τινὰς καὶ τερατώδεις βλέπομεν σκιὰς», τόνισε πῶς, «Κοιτάζοντας στὶς παραμονὲς τοῦ 2000 πρὸς τὰ πίσω γιὰ νὰ ἀποτιμήσουμε τὰ ἐπιτεύγματα τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, ἀβίαστα καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πυκνοτάτη ὁμίχλη καὶ οἱ τερατώδεις σκιές, στὶς ὁποῖες ἀναφερόταν ὁ Παπαρηγόπουλος πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα, ἔχουν ἀναμφισβήτητα διαλυθεῖ καὶ ὅτι οἱ μεταβολὲς ποὺ ἔχει προκαλέσει ἡ ἔρευνα στὴ γενικότερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου εἶναι τεράστιες... Οἱ Βυζαντινὲς σπουδές, ἀφοῦ ἐπέτυχαν νὰ ἀποκαθάρουν τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὶς παραμορφώσεις καὶ ἀλλοιώσεις ποὺ εἶχαν ἐπιφέρει γύρω τῆς οἱ διάφορες κατὰ καιροὺς ἱστοριογραφικὲς ροπές, ἀφοῦ ἐμπλούτισαν τὶς πηγὰς καὶ ἀφοῦ προσέδωσαν στὴ χιλιετηρὴν ζωὴ τοῦ Βυζαντίου τὴ θέσιν ποὺ δικαιούται στὴ διαμόρφωσιν τῆς ἔννοιας τῆς Εὐρώπης, βρίσκονται σήμερον σὲ μιὰ κρίσιμη καμπὴ τῆς ἐξελικτικῆς τους πορείας... Παρακολουθώντας τὶς σύγχρονες τάσεις τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἱστορία δὲν ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὶς *res gestae* τῶν μεγάλων καὶ ἐπώνυμων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἐμπειρίες τῶν ταπεινῶν καὶ ἀνώνυμων, ἐπιχειρεῖ νὰ προσεγγίσει τὸν βυζαντινὸν ἄνθρωπον μὲ ἕναν καινούργιον τρόπο: ὄχι πιά ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μέσα ἀπὸ τὸν σχολαστικὸ ὑπομνηματισμὸ τῶν πηγῶν, ἢ μέσα ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν αὐξηση καὶ φυλοκρίνησιν

1. Ἰδρύθηκε κατὰ τὸ ἔτος 1979 μὲ «Δωρεὰ Σπύρου καὶ Εὐρυδίκης Κωστοπούλου» καὶ σκοπὸ «τὴν διὰ παντὸς προσφόρου μέσου ὕλικήν καὶ ἡθικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι πολιτιστικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ ἐπιπέδου καὶ ἡ ἐνίσχυσις ... διὰ τῆς ἀρωγῆς πάσης φύσεως πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων, ἔργων ἢ προγραμμάτων ἐπιστημονικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ ἢ παντὸς ἄλλου κοινωφελοῦς σκοποῦ, διὰ τῆς ἐνίσχυσεως πάσης φύσεως ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων...». Τὸ ἰδρυτικὸν Προεδρικὸν Διάταγμα τοῦ Ἀἰθιτικού Ἰδρύματος Ἰωάννου Φ. Κωστοπούλου» καὶ τὸν Ὄργανισμὸν διοικήσεώς του βλ. στὸ Φ.Ε.Κ. 279/21 Δεκεμβρίου 1979, τ. Α', σελ. 2767-2770, ἐνῶ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1987 προσφορά του γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του, βλ. στὸ τεῦχος «Ἰδρυμα Ἰωάννου Φ. Κωστοπούλου—Δωρεὰ Σπύρου καὶ Εὐρυδικῆς Κωστοπούλου. Ἔτος ἰδρύσεως 1979. Ἀπολογισμὸς χρήσεως 1987», Ἀθῆναι [1988].

των ιστορικών γνώσεων, αλλά μέσα από μια καθολικότερη ερμηνευτική θεώρηση, έτσι ώστε ο Βυζαντινός άνθρωπος να τοποθετείται όσο γίνεται πλησιέστερα στις πραγματικές του διαστάσεις, χωρίς αναχρονιστικές εκτιμήσεις που οδηγούν κατ' ανάγκην άλλοτε στην υποτίμηση και άλλοτε στην υπερέψωσή του».

Στη συνέχεια, η κυρία Μ α λ τ έ ζ ο υ έκανε λόγο για τις μεθοδολογικές δυσχέρειες στις οποίες προσκρούει το παραπάνω «ήχι τόσο απλό και εύλογο έγχειρημα» και σημείωσε, ότι αυτές μπορούν να υπερπηδηθούν με την εφαρμογή στην έρευνα της ζωής του Βυζαντίου «νέων τεχνικών, δανεισμένων από συναφείς επιστημονικές περιοχές, την ανθρωπολογία, τη γεωγραφία, τη δημογραφία, τη στατιστική, παρά την κριτική που έχει δεχθεί»· απέδειξε ότι τόσο οι άτελες εικόνες όσο και οι περιορισμένες αριθμητικά πηγές μπορούν να απαντήσουν σε ερωτήματα που ως τώρα έμεναν αναπάντητα, «άρκει ό έρευνήτης να τις καλέσει ή καλύτερα να τις προκαλέσει να μιλήσουν». Και έπεσήμανε πώς στην περίπτωση του Βυζαντινού φαινομένου «ή ανάγκη να έρμηνευθεί ή ιδιοτυπία και ιδιαίτερότητα της 'Ορθόδοξης αυτοκρατορίας του Βοσπόρου όδήγησε στη σύλληψη διαφόρων ιστορικών θεωρήσεων, οι οποίες δέν είναι άποκομένες από το σύνολο των πολιτικών, πνευματικών και θρησκευτικών παραγόντων που δημιούργησαν το ιδεολογικό πλαίσιο, μέσα στο όποιο γεννήθηκε και διαμορφώθηκε ή έννοια του νεώτερου ευρωπαϊκού πολιτισμού».

Κατά την κυρία Μ α λ τ έ ζ ο υ «καίριο αίτημα για την κατανόηση του Βυζαντίου, προϊόντος διασταύρωσης των δύο συστατικών στοιχείων του αρχαίου κόσμου, της Ρώμης και του Έλληνισμού, στα όποια προστέθηκε ως πνευματικός συνεκτικός δεσμός ή Χριστιανική Θρησκεία, είναι ή διερεύνηση των κινητήριων δυνάμεων που προσδιόρισαν στον μεγάλο χρόνο την εξέλιξή του».

'Αναφερομένη ή κυρία Μ α λ τ έ ζ ο υ στην μέχρι σήμερα πορεία της έρευνας της καθημερινής ζωής στο Βυζάντιο, στάθηκε στο έξάτομο έργο του Φ α λ δ ω ν ο ς Κ ο υ κ ο υ λ έ, «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός» και τόνισε ότι αυτό εξακολουθεί να παραμένει ανεξάντλητος θησαυρός πληροφοριών και γνώσεων και να χρησιμοποιείται ως βασικό εργαλείο ύποδομής και βοηθά να θεμελιωθεί έναργέστερα το γενικό ζητούμενο της σύγχρονης ιστοριογραφίας. Κατά την κυρία Μ α λ τ έ ζ ο υ ή ανάγκη της νεώτερης έρευνας ανά εξέτάσει τον καθημερινό βίο των Βυζαντινών μέσα από μια διευρυμένη προβληματική, που να επιτρέπει τον σχηματισμό της εικόνας των συνθηκών που προσδιόρισαν στον χρόνο και στον χώρο τον τρόπο ζωής και τη συμπεριφορά του Βυζαντινού ανθρώπου, είχε ως αποτέλεσμα να εμπλουτισθεί ή σύγχρονη βιβλιογραφία με μια σειρά μελετών και βοηθημάτων που με τους στόχους και τις κατευθύνσεις τους φωτίζουν περιοχές που ως πρόσφατα ή έρευνα δέν είχε πλησιάσει, όπως τά θέματα της δομής και λειτουργίας της Βυζαντινής οικογένειας και της διαφοροποίησής της από την έλληνορωμαϊκή, τον τομέα του υλικού πολιτισμού των Βυζαντινών (χρήση σκευών, εργαλείων, όπλων, τεχνικών μεθόδων κ.λπ.) σε συσχετισμό με τις αντίστοιχες αξίες που ίσχυαν στην κοινωνία της δυτικής Ευρώπης, τις σχέσεις των απλών ανθρώπων με τους μηχανισμούς της εξουσίας, το κράτος και την Έκκλησία, την έρευνα της σημασιολογικής εξέλιξως έννοιών και συμβόλων-κλειδιών (ή έννοια της ψυχής και της σωτηρίας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ταπεινώσης, του φόβου και της έλπίδας κ.λπ.).

III

Οι ανακοινώσεις για την Κ α θ η μ ε ρ ι ν ή ζ ω η στο Β υ ζ ά ν τ ι ο διαρθρώθηκαν από την 'Οργανωτική Έπιτροπή του Συμποσίου θεματικά σε αντιπροσωπευτικές ενότητες των σύγχρονων έρευνητικών άνησυχιών, ώστε ή προβληματική να είναι γόνιμη

καὶ ἐποικοδομητικῇ. Οἱ ἐργασίες τοῦ Συμποσίου διήρκεσαν ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρες, πρῶτ καὶ ἀπόγευμα, οἱ δὲ ἀνακρινώσεις ἔγιναν σὲ δικτῶ συνεδρίες, ὡς ἀκολούθως: Ἡ Α' με ἐπὶ μέρους ἐνότητα τοῦ γενικοῦ θέματος τοῦ Συμποσίου «Ἀπὸ τὴν ὑστερῆ ἀρχαὶ δότητα στὸ πρῶτο Βυζάντιο» (Πέμπτη, 15 Σεπτ., πρῶτ), ὑπὸ τὴν προεδρία τῆς Διευθύντριας τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν κυρίας Χρύσαε Μαλτέζου καὶ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου κ. Robert Browning· ἡ Β' με θέμα «Σῶμα καὶ ὕγιαι» (Πέμπτη, 15 Σεπτ., ἀπόγευμα) προεδρευόντων τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης κ. Johannes Koder καὶ τῆς κυρίας Χριστίνας Ἀγγελίδη, ἐρευνήτριας τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν· ἡ Γ' με θέμα «Οἰκογενειακὸς καὶ ἐρωτικὸς βίος» (Πέμπτη, 15 Σεπτ., ἀπόγευμα) ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ καθηγ. τῆς Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales τῆς Γαλλίας κ. André Guylou καὶ τῆς κυρίας Ἀννας Ἀβραμέα, καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης· ἡ Δ' με θέμα «Πόλεις καὶ ὑπαιθρος: 1. Ἐπαγγέλματα καὶ συναλλαγές» (Παρασκευῇ, 16 Σεπτ., πρῶτ) με προέδρους τὸν κ. Johannes Irmischer τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου καὶ τὸν κ. Τηλέμαχο Λουγγῆ, ἐρευνήτῃ τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν· ἡ Ε' με θέμα τὸ β' σκέλος τῆς προηγουμένης ἐνότητας «Πόλεις καὶ ὑπαιθρος: 2. Ὁργάνωση καὶ οἰκονομία» (Παρασκευῇ, 16 Σεπτ., ἀπόγευμα) ὑπὸ τὴν προεδρία τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard κυρίας Ἀγγελικῆς Λατοῦ καὶ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάννου Καραγιάννοπουλου· ἡ ΣΤ' με θέμα «Ὀστρατὸς» (Σάββατο, 17 Σεπτ., πρῶτ) με προέδρους τὸν καθηγητῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bologna κ. Antonio Carile καὶ τὸν καθηγητῃ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Σπυρίδωνα Τρωϊάνο· ἡ Ζ' με θέμα «Καθημερινὴ ζωὴ καὶ ὑπερφυσικὸς κόσμος» (Σάββατο, 17 Σεπτ., πρῶτ) ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου τῆς Μόσχας κ. Sergei Karpon καὶ τοῦ κ. Λεωνίδα Μαυρομαμάτη, ἐρευνήτοῦ τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καὶ τέλος ἡ Η' συνεδρία με θέμα τὴν «Ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἀγιολογικὴ χωρογραφία» τοῦ Βυζαντίου (Σάββατο, 17 Σεπτ., ἀπόγευμα) ὑπὸ τὴν προεδρία τῆς Recteur de l'Académie de Paris καὶ Chancelier des Universités de Paris κυρίας Ἐλένης Ahweiler καὶ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Ἀποστόλου Καρπόζηλου.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς Η' συνεδρίας ἀκολούθησε μιὰ σύντομη ἀποτίμηση τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συμποσίου ὑπὸ τῆς προέδρου τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς κυρίας Χρύσαε Μαλτέζου, ἡ ὁποία, ἀφοῦ εὐχαρίστησε τοὺς συνέδρους γιὰ τὴ συμμετοχὴ καὶ τὴν προσφορὰ τους, τοὺς διαβεβαίωσε γιὰ τὴ σύντομη δημοσίευση τῶν ἀνακρινώσεων τους σὲ ἐιδικὸ Τόμο καὶ ἀνακίνησε τὴν ὀργάνωση παρομοίων Διεθνῶν Βυζαντινολογικῶν Συμποσίων ἀπὸ τὸ «Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν» τοῦ «Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν» σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα (κάθε δύο ἢ τρία χρόνια). Τοὺς συνέδρους ἐκ μέρους τῶν ξένων ἐπιστημόνων ἀποχαιρέτησε ὁ καθηγητῆς τῆς Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales κ. André Guylou.

IV

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Α' Διεθνούς Συμποσίου «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση», χάρις στὴν εὐρύτητα τοῦ θέματος, εἶχε αὐξημένη συμμετοχὴ ἐπιστημόνων. Σ' αὐτὸ ἔκοιμαν ἀνακρινώσεις 59 ἐπιστήμονες Βυζαντινολογοὶ καὶ τὸ παρα-

κολούθησαν ἔνω τῶν 300, πολλοὶ ἀπὸ τοῦς ὁποίους ἔλαβαν μέρος στὶς συζητήσεις οἱ ὁποῖες ἀκολουθοῦσαν τὶς ἀνακοινώσεις. Ἴδου οἱ τίτλοι τῶν ἀνακοινώσεων:

1.— André Guylou [καθηγητὴς τῆς Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Morigny], Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέα πρὸς Φιλοκράτην (3 αἰ. π.Χ.): Ἰουδαϊκὰ θεμέλια τῆς Βυζαντινῆς ἠθικῆς.

2.— Διονυσία Μισίου [Λέκτωρ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], Ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου.

3.— Κάρτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα [Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Θεσσαλονίκη], Εἰκονογραφικὰ θέματα κοσμικῆς μικροτεχνίας ἀπὸ τῆ Βυζαντινῆ Αἴγυπτο.

4.— Εὐτέρη Μαρκῆ [Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτότων, Θεσσαλονίκη], Ἀνίχνευση παλαιότερων ἐπιδράσεων στὴν παλαιохριστιανικὴ ταφικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τῆ νεκρικὴ λατρεία.

5.— Ἰωάννης Μεϊμάρης [Ἐρευνητὴς Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθήναι], Ἡ ἐπίδραση τοῦ Μακεδονικοῦ ἡμερολογίου στὴν Παλαιστίνην καὶ στὴν ἐπαρχία Ἀραβίας.

6.— Καλλιόπη Μπουρδάρα [Λέκτωρ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ἡ λατρικὴ περίθαλψη στὸ Βυζάντιο.

7.— Ewald Kislinger [τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης], Ἡ γυναικολογία στὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου.

8.— Λεωνίδα Μαυρομάτης [Ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν], Ὅψεις τῆς φιλανθρωπίας στὸ Βυζάντιο.

9.— Συλλογικὴ ἀνακοίνωση τῶν Ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν: Βασιλικῆς Βλυσίδου — Βασιλικῆς Γεωργιάδου — Ἐλεωνόρας Κουντουρᾶ-Γαλάκη — Στέλιου Λαμπάκη — Τηλεμάχου Λουγγῆ — Σοφίας Πατούρα — Ἀλέξη Σαββίδη, Ἡ ἐξέλιξη τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν Βυζαντινῶν: μιὰ πρώτη προσέγγιση.

10.— Michael Angold [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου, Edinburgh], Πρώτυπα τοῦ γάμου στὸ Βυζάντιο.

11.— Κωνσταντῖνος Πιτσάκης [Δρ. Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], «Παίζοντες εἰς ἄλλοτρούς βίους». Δίκαιο καὶ πρακτικὴ τῶν γαμικῶν κωλυμάτων στὸ Βυζάντιο: ἡ τομῆ.

12.— Ἀγγελικὴ Λαῖου [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard, Cambridge Mass.], Ἡ ἱστορία ἐνὸς γάμου: ὁ βίος τῆς Ἁγίας Ὁμαῆδος τῆς Λεσβίας.

13.— Johannes Irmscher [τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου], Ἡ πορνεία στὸ Βυζάντιο.

14.— Βασιλικὴ Πέννα [Ἀρχαιολόγος, Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν], «Θησαυρὸς» χάλκινων ὑστερορωμαϊκῶν νομισμάτων ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας.

15.— Σοφία Πατούρα [Ἐρευνητριά στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθήναι], Βιοτεχνικὴ παραγωγὴ καὶ συναλλαγές στὶς ἐλληνικὲς πόλεις τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Εὐξείνου κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο.

16.— Ἄννα Λαμπροπούλου [Ἐρευνητριά στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν], Οἱ πανηγύρεις στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴν μεσαιωνικὴ περίοδο.

17.— Sergei Karov [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας], Ἐμπόριο καὶ ἐγκλημα στὴ Βενετοκρατούμενη Κρήτη σύμφωνα με ἓνα ἀγνωστο ἐγγράφο τοῦ 1382.

- 18.— Ἀθανάσιος Μαρκόπουλος [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης], Ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου: Παράδοση καὶ ἐξέλιξη.
- 19.— Ἀπόστολος Καρπύζης [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων], Περὶ ἀποπάτων, βόθρων καὶ ὑπονόμων.
- 20.— Antonio Carile [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bologna], Ἡ ἰχθυαγορὰ στὸ Βυζάντιο.
- 21.— Βασιλικὴ Νεράντζη - Βαρμάζη [Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], Συντεχνίες ἐμπόρων στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰώνα.
- 22.— Johannes Koder [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης], Ἐπαγγέλματα σχετικὰ μὲ τὸν ἐπισιτισμὸ στὸ Ἐπαρχικὸ βιβλίο.
- 23.— Ἐλένη Ἀντωνιάδου-Μπιμπίκου [Καθηγήτρια τῆς Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris], Νοοτροπίες, ἐπαγγέλματα καὶ ἀσχολίες ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τὸν VII αἰώνα.
- 24.— Ἰωακείμ Παπάγγελος [Ἐπιμελητὴς Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, 10η Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων, Πολύγυρος Χαλκιδικῆς], Οἰκισμοὶ καὶ χρῆση τῆς γῆς στὸ Κατεπανίκιο τοῦ Λογγῶ κατὰ τὸν 14ο αἰώνα.
- 25.— Alba-Maria Orseli [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Bologna], Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στοὺς Βίους τῶν μοναχῶν περὶ τὸ 450.
- 26.— Ἡλίας Ἀναγνωστάκης [Ἐρευνητὴς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθήναι], Τὸ ἐπεισόδιό τῆς Δαυιθίδος: Πληροφορίες καθημερινοῦ βίου ἢ μυθοπλαστικὰ στοιχεῖα;
- 27.— Ἐλευθερία Παπαγιάννη [Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Φορολογικὲς πληροφορίες ἀπὸ τίς ἐπιστολὰς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (329/331-379) καὶ τοῦ Θεοφιλᾶκτου Ἀχιλιδᾶς (1050/1055-1125/1126;).
- 28.— Helga Köpstein [τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου], Περὶ τῆ νομικῆ κατάστασης τῶν δούλων.
- 29.— Robert Browning [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου], Ὅψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὰ ἔργα Θεοδώρου τοῦ Βαλασαμῶνος.
- 30.— Ἐρα Βρανούση [Καθηγήτρια Ἰονίου Πανεπιστημίου], Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὴν Πάτμο στὰ τέλη τοῦ 11ου αἰώνα.
- 31.— Vasilka Tarkova-Zaimova [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας], Ἡ καθημερινὴ ζωὴ κατὰ τὸ τυπικὸ τοῦ Βαῆκονο.
- 32.— Hrach Bartikian [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erevan, Arménie U.R.S.S.], Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἀρμενία (β' μισὸ τοῦ I' αἰ.—α' μισὸ τοῦ ΙΑ' αἰ.).
- 33.— Σωτήριος Γιάτσης [Δρ. Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], Μορφὲς ἄθλησης στὴν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο.
- 34.— Ταξιάρχης Κόλιας [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων], Τὰ ὅπλα στὴ Βυζαντινὴ κοινωνία.
- 35.— Πλούταρχος Θεοχαρίδης [Ἀρχιτέκτων, 10η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Θεσσαλονίκη], Ὑστερορωμαϊκὰ καὶ πρωτοβυζαντινὰ κράνη: ἐξελίξεις στὸ σχεδιασμὸ τους ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας καὶ τῆς καλῆς ἀκοῆς.
- 36.— Walter E. Kaegi Jr. [Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου], Ἀλλαγὲς στὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὰ ἀνατολικά σύνορα.
- 37.— Συλλογικὴ ἀνακοίνωση τῶν: Ἰωάννου Καραγιαννοπούλου [Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης] — Μάρθας Ἰωαννίδου-Γρηγορίου [Ἐρευνητριάς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλο-

νίκης] και Θεοδώρου Κορρέ [Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], Ἡ Βυζαντινὴ στρατολογία: Περιπτώσεις ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πράξη.

38.— Σπυρίδων Τρωϊάνος [Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ἡ μαγεία στὰ νομικὰ κείμενα.

39.— Θεοχάρης Δετοράκης [Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης], Ὁ γυναικεῖος καλλωπισμὸς στὰ πατερικὰ καὶ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα.

40.— Κωνσταντῖνα Μέντζου-Μεϊμάρη [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ἀπεικονίσεις δημοφιλῶν ἀγίων.

41.— Στέλιος Λαμπάκης [Ἐρευνητῆς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθῆναι], Ἀπὸ τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα τῶν Βυζαντινῶν: παράδοση καὶ καινοτομία.

42.— Δημήτριος Ναστάσας [Ἐρευνητῆς στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθῆναι], Θεοσημεία καὶ καθημερινὴ ζωὴ στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη.

43.— Βασίλειος Κατσαρός [Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης], Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου (μὲ βάση τὴς εἰδήσεις ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου).

44.— Χριστῖνα Ἀγγελίδη [Ἐρευνητριά στὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, Ἀθῆναι], Ἐμπορικὸ καὶ ἀγιολογικὸ δρόμοι (4ος-7ος αἰ.).

45.— Ἄννα Ἀβραμέα [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης], Φυσικὸ περιβάλλον καὶ ἀνθρώπινη παρέμβαση ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα στὰ Βυζαντινὰ χρόνια: Ἀντιλήψεις καὶ εἰκόνες ἀπὸ τὸ ἀστικὸ τοπίο.

46.— Χαράλαμπος Μπακιρτζῆς [Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας], Ἡ ἡμέρα μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Φιλίππου: Σκηνὲς τοῦ καθημερινοῦ βίου στὴς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα.

47.— Vera von Falkenhausen [Καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Potenza], Ὀδικὲς ἀρτηρίες καὶ λιμάνια στὴ Νότια Ἰταλία.

48.— Ivan Djurić [Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου], Ἡ κατοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων: Τὰ παλάτια καὶ οἱ στρατώνες (συμβολὴ στὴν ἀστικὴ κοινωνιολογία).

* * *

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀνακινώσεων στὸ «Πρόγραμμα» τοῦ Συμποσίου περιλαμβάνονταν καὶ ἄλλες τρεῖς ἀνακινώσεις ἰσάριθμων ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι τελικῶς δὲν ἠμπόρεσαν, γιὰ διαφόρους λόγους ὁ καθένας, νὰ μετᾶσχουν στὸ Συμπόσιο, καὶ εἶναι νομίζω χρήσιμο καὶ ἀναγκαῖο νὰ τὴς μεταφέρω ἐδῶ γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης σφαιρικὴ θεώρηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν «Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο», τὸ ὁποῖο ἐκδηλώθηκε στὸ Συμπόσιο αὐτό.

α) Κωνσταντῖνος Μανάφης [Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ὁ διάλογος Περὶ Πολιτείας τοῦ Μηνᾶ πατρικίου καὶ οἱ περὶ βασιλείας ἀντιλήψεις ὡς τὸν 6ο αἰώνα.

β) John Nesbitt [τοῦ Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington D.C.], Συντεχνίες κατὰ τὴς περιόδους Ἑλληνιστικῆς, Ρωμαϊκῆ καὶ Βυζαντινῆς.

γ) Igor Medvedev [τοῦ Institut Istorii AN SSSR, Leningrad], Οἰκο-λογία τῆς ἀστικῆς ζωῆς στὸ Βυζάντιο: χᾶσματα καὶ συνέχεια.

* * *

Ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ πολλαπλότητα τῶν θεμάτων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονταν οἱ ἀνακρινάσεις διατήρησε ἀδιάπτωτο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συνέδρων, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους, στὶς συζητήσεις ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὶς ἀνακρινάσεις εἶχαν κάτι νὰ προσθέσουν ἢ νὰ διασαφήσουν ἢ καὶ νὰ ἐλέγξουν.

V

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ὀργανώσεως ἀπὸ τὸ «Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν» τοῦ Ἀ' Ἑθνικοῦ Ἰδρυμάτος Ἑρευνῶν τοῦ Ἀ' Διεθνoῦς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση» ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ παραπάνω Κέντρο καὶ μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν Ἑρευνητῶν τοῦ Στέλιου Ἀμπάκη καὶ Ἀλέξη Σαββίδη «Βιβλιογραφικὸ Δελτίο» μὲ τὸν τίτλο «Βυζαντινολογικὰ δημοσιεύματα σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα 1986-1988» στὸ ὁποῖο, ὅπως σημειώνει στὸν Πρόλογο ἡ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου κυρία Χρῦσα Μάλτζου («καταγράφονται οἱ ἑλληνογλωσσες βυζαντινολογικὲς μελέτες (αὐτοτελῆ ἔργα, ἄρθρα σὲ περιοδικὰ, τιμητικούς τόμους καὶ πρακτικὰ συνεδρίων, μεταφράσεις ξένων ἔργων στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀνατυπώσεις κ.λπ.) ποὺ εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας κατὰ τὴν τριετία ἀπὸ τὸ 1986 ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1988, μετὰ τὴ σύγκληση δηλαδὴ τοῦ 17οῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν στὴν Washington»². Τὰ βιβλιογραφικὰ λήμματα ποὺ περιλαμβάνονται στὸ «Βιβλιογραφικὸ Δελτίο» καταχωρίζονται στὶς εἰδολογικὲς ἐνότητες: Α' Ἀρχαιολογία - Ἱστορία τέχνης (σελ. 7-13)· Β' Δίκαιο (σελ. 14-15)· Γ' Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (σελ. 16-23)· Δ' Ἱστορικὴ Γεωγραφία (σελ. 24-25)· Ε' Λαογραφία (σελ. 26)· ΣΤ' Μουσικὴ (σελ. 27)· Ζ' Νομισματικὴ — Σφραγιδογραφία (σελ. 28)· Η' Οἰκονομικὴ Ἱστορία (σελ. 29)· Θ' Παλατιογραφία-Διπλωματικὴ (σελ. 30-31)· Ι' Πολιτικὴ Ἱστορία-Θεσμοὶ (σελ. 32-41)· ΙΑ' Πρωσοπογραφία-Ἑραλδικὴ (σελ. 42)· ΙΒ' Φιλολογία-Γλωσσολογία-Ἐπιστήμες (σελ. 43-47). Στὸ τέλος τοῦ «Βιβλιογραφικοῦ Δελτίου» παρατίθεται «Ἐύρετήριο συγγραφέων» μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ (σελ. 49-52).

* * *

Παρατηρώντας τὸ Συμπόσιο «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση», βλέπει κανεὶς ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τοῦ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ γνωστὸ θεματολόγιο τῶν Βυζαντινολογικῶν Συνεδρίων, τὰ ὁποῖα συνήθως διαπραγματεύονται θέματα σχετικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου ἢ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ ἢ τὴν ἱστορία τῶν θεσμῶν στὴν αὐτοκρατορία, καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱστορία τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τὸν βίο τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς χιλιόχρονης αὐτοκρατορίας, μολονότι δὲν ἀποφεύγονται καὶ γενικώτερες ἀναγωγές.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα μόνον νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ μεγάλη διασπορὰ τοῦ θεματολογίου σὲ ἐπὶ μέρους ζητήματα, καίτοι ἀνέδειξε τοὺς νέους ἐπιστήμονες, δὲν ἔδωκε τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν εἰσηγήσεων στὸ εὐρύτερο πλαίσιο. Ἀκουσθήκαν ὠραῖες πράγματι εἰσηγήσεις ποὺ διεκδικοῦσαν πρωτοτυπία, ἀλλὰ ὑπῆρχε πάντοτε κίνδυνος ἀπολυτοποιήσεως τῶν συμπερασμάτων μὲ βάση τὴ μαρτυρία μιᾶς μόνου πηγῆς μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅσα λέγει ὁ καθηγητὴς κ. Βλάσιος Φειδᾶς³ γιὰ τὶς ἀποσπασματικὲς

2: Συνῆλθε ἀπὸ 3-8 Αὐγούστου 1986.

3: Φειδᾶς Βλασίου Ἰω., Βυζάντιο. Βίος-Θεσμοὶ-Κοινωνία-Τέχνη, Ἀθήναι 1985, σελ. 7-8.

κρίσεις πάνω σε βασικούς τομείς του δημοσίου και του ιδιωτικού βίου των Βυζαντινών:

«Τὸ Βυζάντιο, ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο, παρουσιάζεται στη σύγχρονη ἱστορικὴ ἔρευνα μὲ τὴν προοπτικὴ μιᾶς βυζαντινῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνας, στὴν ὁποία ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ αισθητικὴ περιγραφή τῶν στοιχείων ποὺ τὴν συνθέτουν δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ καὶ τὴν ἀποδιδομένη μέσα ἀπὸ τὰ αισθητὰ στοιχεῖα ἀξιολογήσεως πνευματικὴ ἔννοια ἢ ἰδέα. Ὅπως λοιπὸν στὴ βυζαντινὴ ψηφιδωτῆ εἰκόνα, ἔτσι καὶ στὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τοῦ Βυζαντίου ὁποιαδήποτε προσπάθεια ἱστορικῆς ἐρμηνείας τοῦ προϋποθέτει τὴν ἀναγωγὴ τῶν αισθητῶν στοιχείων τῆς ἱστορικῆς πραγματώσεως στὴ γενικὴ ἰδέα. Αὐτὴ ἀνασυγκροτεῖ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα στὴν ὀργανικὴ τους ἐνότητα, τὰ σημασιοδοτεῖ στὶς πραγματικὲς τους διαστάσεις καὶ τελικὰ αὐτοπραγματώνεται μέσα ἀπὸ αὐτὰ γιὰ νὰ προσφέρῃ τὸ αὐθεντικὸ νόημα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἡ ὁποιαδήποτε ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση ἐπιμέρους στοιχείων ἢ γεγονότων, ἀναγκαῖα γιὰ τὴν πληρέστερη ἱστορικὴ γνώση, δὲν ἀποδίδει αὐτόματα καὶ τὴ λειτουργικὴ σχέση τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων μὲ τὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου. Στὴ βυζαντινὴ αὐτοσυνειδησία τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν μορφοποιοῦν ἀθροιστικὰ τὴν ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ἡ προϋπάρχουσα μορφοποιημένη ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ παραμένει τὸ διαρκὲς ἱστορικὸ εἶναι, ἐνεργοποιεῖται καὶ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Συμβαίνει δηλαδὴ στὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τοῦ Βυζαντίου, ὅ,τι καὶ στὴ βυζαντινὴ ψηφιδωτῆ εἰκόνα, στὴν ὁποία ἡ προϋπάρχουσα ἰδέα τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος ἐνεργοποιεῖ τὴν κάθε ψηφίδα στὴ λειτουργικὴ σχέση της μὲ τὸ ὀργανικὸ σύνολο καὶ τελικὰ ἐνεργοποιεῖται ἀντικειμενικὰ ἡ ἴδια ἢ ἰδέα μέσα ἀπὸ τὴν κάθε ψηφίδα».

Ἐπιπλέον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀξίζει θερμὰ συγχαρητήρια στὴν Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συμποσίου καὶ γιὰ τὴν σύλληψη τοῦ θέματος «Ἡ κ α θ η μ ε ρ ι ν ῆ ζ ω ῆ σ τ ὸ Β υ ζ ᾶ ν τ ι ο . Τ ο μ ῆ ς κ α ἰ σ υ ν ἔ χ ε ι ρ ε ς σ τ ῆ ν ἑ ἰ ἰ ἡ ν ι σ τ ι κ ῆ κ α ἰ ρ ω μ α ἰ κ ῆ π α ρ ᾶ δ ο σ η» καὶ γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ βήματος στοὺς νέους ἐπιστήμονες, ποὺ προσπάθησαν νὰ δώσουν μιὰ εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου.

(Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν)